

MÜXTƏLİF İQTİSADİ MƏKTƏBLƏRƏ GÖRƏ GƏLİRİN MÜHASİBAT UÇOTUNDA QƏBUL EDİLƏN ANLAYIŞLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Daxil olub: 2 mart 2026-cı il
Qəbul olunub: 19 iyun 2026-cı il

Received: 2 March 2026
Accepted: 19 June 2026

Aqşin Xudiyev
doktorant, Bakı Biznes Universiteti
khudiev.aqshin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-3476-4089>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.459>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışlarına yanaşmalarını təhlil edərək, onların mühasibat uçotunda əks olunma formasını müqayisəli şəkildə araşdırmaqdır. Bu, mühasibat hesabatlarının iqtisadi reallığa daha yaxşı uyğunlaşdırılması, auditorların qərar qəbul etmə dəqiqliyinin artırılması üçün vacibdir. Tədqiqatın metodologiyası—mühasibat uçotunda gəlirin tanınması prosesi; subyekti—İFRS 15 standartları; metodoloji əsas—müqayisəli təhlil, nəzəriyyələrin tətbiqi və praktik nümunələr üzərində analizdir.

Bu tədqiqat praktik mühasibatçılar, auditorlar və iqtisadiyyat sahəsində çalışan elmi işçilər üçün nəzəri və tətbiqi əhəmiyyətə malikdir.

Müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif iqtisadi məktəblər gəlir anlayışını fərqli nəzəri əsaslarla izah edərək mühasibat uçotunda gəlirin tanınmasında konseptual yanaşmalar yaratmış və bu nəzəri yanaşmalar mühasibat uçotunda gəlirin tanınması, ölçülməsi və maliyyə hesabatlarında təqdim edilməsi prinsiplərinə çoxşaxəli təsir göstərmiş, bu təsirlərin sintezi nəticəsində müasir mühasibat uçotu sistemi gəliri həm iqtisadi faydanın artımı, həm də hüquqi-normativ tələblər çərçivəsində etibarlı və müqayisəolunan maliyyə informasiyası kimi qəbul edən kompleks konsepsiya şəklində formalaşmışdır.

Gəlirin düzgün tanınması mühasibat hesabatlarının keyfiyyətinə, investor qərarlarına və vergi müəyyən edilməsinə təsir edir. Bu baxımdan müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışına dair konseptual yanaşmaları mühasibat uçotu prizmasından sistemli və müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, klassik, neoklassik, keynsçi və institusional məktəblərin, eləcə də müasir İFRS 15 standartının nəzəri fərqləri gəlirlərinin tanınması və təqdim edilməsi mexanizmləri ilə əlaqələndirilərək ümumiləşdirilmiş, nəticədə müasir mühasibat uçotunda tətbiq olunan gəlir konsepsiyasının formalaşma mənbələri və nəzəri əsasları elmi cəhətdən əsaslandırılaraq yeni yanaşma ortaya qoyulmuşdur.

Açar sözlər: *istehsal amilləri, neoklassik iqtisadi yanaşma, keynsçilik, gəlir nəzəriyyəsi, klassik iqtisadi yanaşmalar, İFRS 15.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF INCOME ACCOUNTING ACCORRDING TO DIFFERENT ECONOMIC SCHOOLS

Agshin Khudiyev
PhD student, Baku Business University

Abstract

The purpose of the study- to analyze the concepts of income of different economic schools and to comparatively examine the form of their reflection in accounting. This is important for better adaptation of accounting reports to economic reality and increasing the accuracy of auditors' decision-making.

Research methodology- the process of income recognition in accounting; the subject is IFRS 15 standards; methodological basis - comparative analysis, application of theories and analysis on practical examples.

This study has theoretical and applied significance for practicing accountants, auditors and scientists working in the field of economics.

Different economic schools have created conceptual approaches to income recognition in accounting by explaining the concept of income on different theoretical bases, and these theoretical approaches have had a multifaceted impact on the principles of income recognition, measurement and presentation in accounting. As a result of the synthesis of these impacts, the modern accounting system has been formed as a complex concept that perceives income as both an increase in economic benefit and reliable and comparable financial information within the framework of legal and regulatory requirements.

Correct recognition of income affects the quality of accounting reports, investor decisions and tax determination. The conceptual approaches of various economic schools to the concept of income were systematically and comparatively analyzed from the perspective of accounting, and the theoretical differences between the classical, neoclassical, Keynesian and institutional schools, as well as the modern IFRS 15 standard, were summarized by linking them with the mechanisms for recognizing and presenting income. As a result, the sources of formation and theoretical foundations of the income concept applied in modern accounting were scientifically substantiated, and a new approach was put forward.

Keywords: *production factors, neoclassical economic approach, keynesianism, income theory, classical economic approaches.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ ДОХОДА, ПРИНЯТЫХ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ В СООТВЕТСТВИИ С РАЗЛИЧНЫМИ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ ШКОЛАМИ

Агшин Худиев
докторант, Бакинский Университет Бизнеса

Резюме

Цель исследования - проанализировать концепции дохода различных экономических школ и сравнительно изучить формы их отражения в бухгалтерском учете. Это важно для лучшей адаптации бухгалтерской отчетности к экономической реальности и повышения точности принятия решений аудиторами.

Методология исследования – процесс признания дохода в бухгалтерском учете; предмет исследования – стандарты IFRS 15; методологическая основа – сравнительный анализ, применение теорий и анализ на практических примерах. Данное исследование имеет теоретическое и прикладное значение для практикующих бухгалтеров, аудиторов и ученых, работающих в области экономики.

Различные экономические школы разработали концептуальные подходы к признанию дохода в бухгалтерском учете, объясняя концепцию дохода на разных теоретических основах, и эти теоретические подходы оказали многогранное влияние на принципы признания, измерения и представления дохода в бухгалтерском учете. В результате синтеза этих влияний сформировалась современная система бухгалтерского учета как комплексная концепция, которая воспринимает доход как увеличение экономической выгоды и как надежную и сопоставимую финансовую информацию в рамках правовых и нормативных требований.

Правильное признание дохода влияет на качество бухгалтерской отчетности, решения инвесторов и определение налогов. Концептуальные подходы различных экономических школ к понятию дохода были систематически и сравнительно проанализированы с точки зрения бухгалтерского учета, а теоретические различия между классической, неоклассической, кейнсианской и институциональной школами, а также современным стандартом IFRS 15, были обобщены путем их сопоставления с механизмами признания и представления дохода. В результате были научно обоснованы источники формирования и теоретические основы понятия дохода, применяемого в современном бухгалтерском учете, и предложен новый подход.

***Ключевые слова:** факторы производства, неоклассический экономический подход, кейнсианство, теория дохода, классические экономические подходы.*

Giriş

Müasir bazar iqtisadiyyatında gəlir müəssisələrin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyət nəticələrini və iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri hesab olunur. Məlumdur ki, gəlirin mahiyyəti, onun yaranma mənbələri və tanınması prinsipləri iqtisadi fikrin inkişaf mərhələlərində müxtəlif iqtisadi məktəblər tərəfindən fərqli şəkildə şərh edilmişdir. Müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir

anlayışına yanaşmalarındakı fərqlər mühasibat uçotunda gəlirin tanınması və qiymətləndirilməsi prinsiplərinin formalaşmasına da mühüm təsir göstərmişdir. Xüsusilə qloballaşma şəraitində beynəlxalq maliyyə hesabatlılığı standartlarının tətbiqi gəlirin iqtisadi məzmununun daha dəqiq müəyyən edilməsini və onun uçotda vahid prinsiplər əsasında əks etdirilməsini zəruri etmişdir. Bu baxımdan, müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən anlayışlarının müqayisəli təhlili həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir və gəlirin tanınması prinsiplərinin elmi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi baxımından xüsusi aktuallıq daşıyır.

Xidmət sektorunun dayanıqlı və çoxşaxəli inkişafı müasir iqtisadiyyatın ən əsas prioritet istiqamətlərindəndir. Belə ki, həm məşğulluq göstəricilərində, həm də Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM-də) payına görə xidmət sferası aparıcı iqtisadi mövqeyə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, gəlirlərin uçotu və auditin elmi nəzəri əsasları, şəffaflığın təmin edilməsi, eləcə də fəaliyyət proseslərinin müasir beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bu sahənin maliyyə hesabatlarının etibarlılığı üçün əsas faktorlardandır. Bundan başqa mühüm idarəetmə qərarlarının qəbulunda, vergi intizamının gücləndirilməsində, investor etimadının formalaşmasında gəlirlərin uçotunun, maliyyə hesabatlarının dəqiqliyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, araşdırma çərçivəsində gəlir anlayışı haqqında nəzəri konsepsiyalar, müxtəlif iqtisadi məktəblərin elmi yanaşmaları araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Uçot və auditin nəzəri bazası əməliyyat və qeyri-əməliyyat gəlirlərinin vaxt və qiymətləndirmə prinsipləri, düzgün uçotun aparılması, müasir audit metodları, İFRS 15-in gəlir tanıma prinsipləri, düzgün uçotun qiymətləndirilməsi, eləcə də müqavilələr üzrə gəlirlərin tanınma mərhələləri geniş elmi təhlil müstəvisinə çıxarılmışdır.

Əsas hissə

Müasir iqtisadiyyatda gəlirin mühasibat uçotunda düzgün tanınması, təşkilatların maliyyə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, investorların qərar qəbul etməsi, vergi müəyyən edilməsi və iqtisadi siyasətin formalaşdırılması üçün əsas şərtədir. Gəlir—bu, təşkilatın fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əldə edilən iqtisadi faydaların maliyyə ifadəsidir. Lakin gəlirin “nə zaman”, “nə qədər” və “hansı əsaslarla” tanınması məsələsi, müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrə, hüquqi sistemlərə və mühasibat standartlarına görə fərqlənir. Bu, xüsusilə müasir maliyyə məhsulları, platforma bazalı xidmətlər, uzunmüddətli müqavilələr və beynəlxalq əməliyyatlar geniş yayıldıqca daha da mürəkkəbləşir. Beynəlxalq səviyyədə isə İFRS 15—“Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı 2018-ci ildən etibarən tətbiq olunur. Bu standart, gəlirin tanınmasında “kontrolun köçürülməsi” və “performans öhdəliklərinin tamamlanması” prinsiplərini əsas alır. Bu, neoklassik iqtisadiyyatın “mərjinal fayda” və “təsir” anlayışları ilə, həmçinin institusional iqtisadiyyatın “müqavilə və qanuni əlaqələr” konsepsiyaları ilə tam uyğundur. İFRS 15, gəlirin tanınmasında yalnız fiziki təhvil deyil, iqtisadi kontekstin tam əks olunmasını tələb edir. Bu, mühasibat hesabatlarının daha real, şəffaf və müqayisəli olmasını təmin edir.

Məlum olduğu kimi, klassik iqtisadi məktəblər XVIII-XIX əsrlərdə gəlir anlayışını istehsal proseslərinin gətirdiyi fayda hesab edirdilər. “Müasir kapitalizmin banisi” hesab edilən iqtisadçı, filosof Adam Smit 1776-cı ildə yazdığı, klassik iqtisadiyyat elminin təməli sayılan “Millətlərin sərvəti” əsərində gəlir anlayışının ilkin elmi konsepsiyasını təqdim etdi. Adam Smit gəlir anlayışını istehsal faktorlarının (torpaq, əmək və kapital) gətirdiyi fayda ilə izah edirdi. Adam Smit öz əsərində mənfəəti sahibkarın kapital qoyuluşuna uyğun olaraq əldə etdiyi gəlir hesab edirdi. Belə ki, sahibkar riskə girir və buna görə fayda, mənfəət əldə edir. O, özünün “Görünməz əl” konsepsiyasında göstərirdi ki, gəlir yalnız fərdi mənfəət deyil, eyni zamanda ümumi sərvətin artırılması vasitəsidir [2].

Klassik iqtisadiyyatın digər görkəmli nümayəndələrindən biri, iqtisadçı alim David Rikardonun 1817-ci ildə yazdığı, siyasi iqtisadın və vergi tutmanın prinsiplərinə həsr edilmiş *On the Principles of Political Economy and Taxation* əsərində gəlir anlayışına dair bir sıra yeni iqtisadi nəzəriyyələr irəli sürmüşdür. “Komparativ üstünlük” nəzəriyyəsi, “Renta” nəzəriyyəsi, “Əmək dəyəri” nəzəriyyəsi David Rikardonun onun dərin elmi araşdırmaları və təhlillərinin nəticəsidir. D. Rikardo gəlir nəzəriyyəsini daha çox bölgü probleminə yönəltdi. Gəlirin tərəflər arasında necə bölündüyü məsələsi David Rikardonun gəlir nəzəriyyəsində detallı araşdırılan mövzulardandır.

XIX əsrdə yaşamış digər bir iqtisadçı alim, filosof Con Stuart Mill klassik iqtisadi məktəbin əsas prinsiplərini qoruyaraq, eyni zamanda onu yeni ideyalarla zənginləşdirmişdir. O, 1848-ci ildə yazdığı “Siyasi iqtisad prinsipləri” əsərində gəlir anlayışına yeni yanaşmalar və baxışlar konsepsiyası gətirərək ona sosial-etik elementlər əlavə etmişdir. C.S. Millin fikirlərinə görə istehsal qanunları obyektivdir. Lakin onun bölgü qanunları nisbi xarakter daşıyır və cəmiyyətin sosial-iqtisadi seçimlərindən asılı olur. Məhz buna görə də, C.S. Mill gəliri istehsal amillərinin avtomatik bölgüsü deyil, həm də sosial ədalət və siyasət vasitəsilə dəyişdirilə bilən bir iqtisadi göstərici hesab edirdi. Gəlirlərin bölüşdürülməsi üçün dövlətin rolunu əsas faktor hesab edən C.S. Mill öz iqtisadi mülahizələrində sosial islahatlara daha böyük rəğbət nümayiş etdirirdi [6].

Marksist iqtisadi nəzəriyyəsində gəlir anlayışına klassik iqtisadçılardan daha fərqli yanaşılırdı. Belə ki, siyasi iqtisadiyyat tənqidçisi, sosioloq, iqtisadçı Karl Marks gəlir anlayışına cəmiyyətin sinfi quruluşu və istehsal münasibətləri prizmasından yanaşaraq, kapitalist sistemində gəliri “artıq dəyərin nəticəsi” kimi izah edirdi. Karl Marks gəlirin necə yarandığını və onun müxtəlif sinflər (torpaq sahibləri, işçilər, kapitalistlər) arasında necə bölüşdürüldüyünü əsas prinsip olaraq götürürdü. K. Marksın fikirlərinə görə gəlir anlayışı aşağıdakı kimi izah edilirdi:

- İşçi öz əməyinin qarşılığını maaş formasında alır və aldığı əməkhaqqı onun həyat tələbatını qarşılamaqla məhdudlaşır;
- İşçinin yaratdığı əlavə dəyər isə onun maaşından qat-qat çoxdur;

- Kapitalist sinfi işçilərin yaratdığı artıq dəyərə sahib çıxaraq onu mənfəət kimi mənimsəyir.

Karl Marks hesab edirdi ki, bütün maddi dəyərin, mənfəətin yeganə mənbəyi canlı əmək – işçinin istehsalatıdır. Bundan başqa marksist iqtisadi məktəbi kapitalist cəmiyyətində ümumi gəliri 3 hissəyə ayırır:

- *mənfəət*
- *renta*
- *faiz*

Marksist iqtisadi məktəbi gəliri sinfi mübarizənin, sosial münasibətlərin məhsulu kimi dəyərləndirirdi. Onların yanaşmasına görə gəlirin bərabər bölüşdürülməməsi kapitalizmin əsas ziddiyyətlərindən biridir.

XIX əsrin sonlarında neoklassik iqtisadi məktəbin bu gün də aktual olan əsas iqtisadi nəzəriyyələri irəli sürülmüşdür. Bu məktəbin nümayəndələri Vilyam Stanley Jevons, Carl Menger, Leon Valras və başqaları gəliri marjinal (həddi) məhsuldarlıq nəzəriyyəsi əsasında izah edirdilər. Onların fikirlərinə görə gəlir – istehsal amillərinin (torpaq, əmək, kapital) hər birinin məhsuldarlığına görə əldə edilən mükafatdır. Belə ki, həm işçi, həm torpaq sahibi, həm də kapitalist marjinal əmək məhsuldarlığı qədər gəlir əldə edir. Neoklassiklərin fikirlərinə görə, gəlir bazar mexanizminə əsaslanaraq təbii və ədalətli şəkildə müəyyənləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, neoklassik iqtisadi məktəbinin yanaşmaları, nəzəriyyələri müasir mikroiqtisadiyyat və ümumi tarazlıq modellərinin formalaşmasında istifadə olunmuşdur.

XX əsrin ortalarında formalaşmış Keynsçi iqtisadi məktəbi yeni makroiqtisadi yanaşmalar təqdim etdi. Keynsçi iqtisadi məktəbinin əsas ideyaları John Meynard Keynesin "Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi" əsəri ilə iqtisadi fikrə güclü təkan vermişdir [1]. O, öz əsərində klassik və neoklassik iqtisadi nəzəriyyələrinə qarşı çıxaraq dövlətin aktiv iqtisadi siyasətini müdafiə edir. Keynsçi iqtisadi nəzəriyyəsində gəlir makroiqtisadi kontekstdə izah edilərək iqtisadi dövriyyənin əsas göstəricisi hesab edilirdi. Keynes və onun davamçıları hesab edirdilər ki, gəlir yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ümumi iqtisadi fəaliyyət nəticəsində əldə edilir. Keynsçilər hesab edir ki, gəlir səviyyəsi və bölgüsü ümumi iqtisadi fəaliyyətin nəticəsidir. Ümumi tələb, investisiya və dövlət siyasəti gəlirlərin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan Keynsçi yanaşma xidmət sektoru üçün xüsusilə əhəmiyyətliyə. Bunu belə izah etmək olar ki, xidmət sahəsində gəlir çox hallarda tələbin həcmi ilə müəyyənləşir. Beləliklə, iqtisadiyyatda yaradılan ümumi istehsalın dəyəri və əldə olunan gəlir əhali arasında bölüşdürülmüş hesab edilir [3].

Gəlir anlayışına yanaşmalarda müasir institusional və neoinstitusional iqtisadi məktəbləri gəliri sadəcə maliyyə göstəricisi kimi deyil, həm də hüquqi institusional və sosial münasibətlərin nəticəsi hesab edirdilər. Onların iqtisadi yanaşmalarının əsas prinsipi sadəcə bazar mexanizmlərinə deyil, gəliri formalaşdıran hüquqi mədəni mühitə sosial qaydalara uyğunlaşdırılmışdır.

Müasir institusional iqtisadi məktəbləri belə hesab edir ki, iqtisadi proseslər sadəcə fərdi qərarların nəticəsi deyil. Həm də digər institutların – sosial normalar, adətlər, qanunlar, dövlət siyasəti və s. təsisatların təsirinə tabedir. Bu iqtisadi məktəblər hesab edir ki, gəlir sadəcə istehsal amillərinin (torpaq, əmək, kapital) bazar qiymətləri ilə müəyyən edilmir. Belə ki, əmək münasibətləri, vergi və dövlət siyasəti, mülkiyyət hüququ, eləcə də həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəaliyyət gücü gəlirlərin həcmi və bölüşdürülməsi prosesinə bilavasitə təsir edir [5].

Neoinstitusional iqtisadi məktəbləri Douglas North və Ronald Coase kimi iqtisadçıların fəaliyyəti nəticəsində formalaşmışdır. Onların gəlir anlayışına baxışları fərqli və daha genişdir. Onların fikrincə, iqtisadi nəticələr, eləcə də gəlirlərin formalaşması neoinstitusional mühitlə sıx bağlıdır. Belə ki, neoinstitusional məktəbin nümayəndələri hesab edir ki, gəlir institutların yaratdığı tranzaksiya xərcləri və mülkiyyət hüquqlarının qorunma səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Bu baxımdan az xərcli bazar əməliyyatları və güclü hüquqi dəstək kapitalın səmərəli istifadəsini artırır [10]. Bu proses isə özlüyündə həm fərdi, həm də milli gəlirlərin artması ilə nəticələnir. Müqavilə azadlığı, idarəetmə mexanizmləri və informasiya bazası gəlir bölgüsündə əsas məsələlərdən biridir, səmərəli istehsal və sərmayə qoyuluşu üçün vacib faktordur.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sosial institutların zəifliyi, eləcə də qeyri-müəyyən iqtisadi şərait gəlirlərin azalması, bazar xərclərinin artması ilə nəticələnir. Bazar xərclərinin artmasının əsas səbəbi isə qeyri-sabit qanunvericilik, korrupsiya, qeyri-rəsmi ödənişlər və s. xərclərdir.

Xidmət sahəsində gəlirlərin uçotunun düzgün qiymətləndirilməsi üçün dəqiqlik, tamlıq, dövr uyğunluğu, kateqoriyalara düzgün bölünmə prinsiplərini tələb edir. Xidmət sektorunda gəlirlərin uçotu və auditində bir sıra metodların tətbiqi vacibdir:

- Müəssisə səviyyəsində nəzarət proseslərinin həyata keçirilməsi;
- Maliyyə əməliyyatlarının yoxlanılması təsdiqlənməsi;
- Risklərə yönəlik analitik proseslər;
- Müqavilələr səviyyəsində qiymətləndirmələr.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin, fəaliyyət nəticələrinin və gəlirlərin şəffaf, müqayisəli və etibarlı şəkildə təqdim olunmasını təmin edən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş müasir mühasibat uçotu normaları sisteminin formalaşması müxtəlif sahələr üzrə uyğunsuz yanaşmaları aradan qaldırır. Bu baxımdan İFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı müəssisələrin mal və xidmət satışından əldə etdiyi gəlirlərin hansı prinsiplərlə tanınmalı olduğunu müəyyənləşdirir.

Cədvəl 1. Müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən anlayışlarının müqayisəli təhlili

İqtisadi məktəb	Əsas nümayəndələri	Gəlir anlayışına yanaşma	Gəlirin əsas mənbələri	Xüsusiyyətlər	Mühasibat uçotuna təsir prinsipi
Klassik	A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill	Gəlir əməyin, torpağın və kapitalın istehsal prosesində yaratdığı dəyərin nəticəsi kimi izah olunur	Torpaq – renta, əmək – əməkhaqqı, kapital – mənfəət	Bazar mexanizmi əsas rol oynayır, gəlir cəmiyyətin ümumi sərvətinin bölüşdürülməsi kimi qəbul edilir	Gəlirin reallaşma (təslim/təhvil) anında tanınması
Marksist	Karl Marks	Gəlir kapitalist istehsal münasibətləri çərçivəsində istismar nəticəsində formalaşan artıq dəyərdir	İşçi tərəfindən yaradılan əlavə dəyər, kapitalistin mənfəəti	Gəlir bölgüsü sosial-sinfi münasibətlər və mülkiyyət formaları ilə şərtlənir	Mülkiyyətinin mənfəətinin və artıq dəyərin uçotda əks etdirilməsi
Neoklassik	W. Jevons, L. Walras, A. Marshall	Gəlir istehsal amillərinin marjinal məhsuldarlığının nəticəsi kimi qəbul edilir	Torpaq, əmək və kapitalın marjinal məhsuldarlığı	Gəlir bölgüsü bazar tarazlığı və qiymət mexanizmi ilə müəyyən edilir	Gəlirin iqtisadi təsiri və ölçülə bilən həcmi əsasında tanınması
Keynsçi	J. M. Keynes	Gəlir ümumi tələb, məşğulluq səviyyəsi və dövlətin iqtisadi siyasəti ilə müəyyən olunur	İstehsal fəaliyyəti, əmək, dövlət xərcləri	Gəlirin həcmi makroiqtisadi şəraitdən asılıdır, dövlət tənzimləyici rol oynayır	Dövrələr üzrə gəlirin bölgüsü, qabaqcadan ödənişlərin öhdəlik kimi tanınması
Müasir institusional /neoinstitutsonal	D. North, R. Coase	Gəlir hüquqi və institusional mühitin təsiri altında formalaşan iqtisadi nəticədir	Müqavilələr, mülkiyyət hüquqları, tranzaksiya xərcləri, institutlar	Gəlir yalnız iqtisadi deyil, həm də institusional keyfiyyətlə bağlıdır	Hüquqi və institusional qaydaların uçot prosesinə inteqrasiyası
İFRS 15	Beynəlxalq Mühasibat Standartları Şurası (IASB)	Gəlirin tanınmasının əsas prinsipi nəzarətin müştəriyə ötürülməsidir	Müştərilərlə müqavilələr üzrə fəaliyyət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi	Neoklassik və institusional yanaşmaların sintezinə əsaslanır	5 addımlı model; qabaqcadan ödənişlər gəlir deyil, öhdəlik kimi tanınır

Mənbə: [Smit, A. (1776). The Wealth of Nations, Ricardo, D. (1817). Principles of Political Economy and Taxation, Marx, K. (1867). Das Kapital, Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money, North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, IFRS 15 (2014). Revenue from Contracts with Customers].

İFRS 15 - “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı 2018-ci ildən etibarən tətbiq olunur. Bu standart gəlirin tanınmasında “nəzarətin ötürülməsi” və “fəaliyyət öhdəliklərinin tamamlanması” prinsiplərini əsas tutur. İFRS 15 standartı neoklassik iqtisadiyyatın “marjinal fayda” və “təsir” anlayışları ilə, həmçinin institusional

iqtisadiyyatın “müqavilə və qanuni əlaqələr” konsepsiyaları ilə tam uyğundur. IFRS 15 gəlirin tanınmasında yalnız fiziki ötürülmə deyil, iqtisadi kontekstin tam əks olunmasını tələb edir—bu, mühasibat hesabatlarının daha real, şəffaf və müqayisəli olmasını təmin edir. Qeyd edilən yanaşmalar arasındakı fərqlər yalnız texniki deyil, nəzəri və fəlsəfi əsaslarla bağlıdır.

Cədvəl 2. Müxtəlif iqtisadi məktəblər və IFRS 15 standartının gəlirlərin tanınması baxımından müqayisəsi

Müqayisə meyarları	Klassik iqtisadi məktəb	Neoklassik iqtisadi məktəb	Keynsçi iqtisadi məktəb	İnstitusional iqtisadi məktəb	IFRS 15 (Müştərilərlə müqavilələrdən gəlir)
<i>Gəlirin mahiyyəti</i>	İstehsal və satış nəticəsində yaranan dəyər	İqtisadi faydanın artımı, bazar dəyəri	Dövr üzrə formalaşan gəlir axını	Hüquqi və normativ çərçivədə formalaşan gəlir	Müqavilə üzrə öhdəliyin yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə edilən gəlir
<i>Gəlirin tanınma əsası</i>	Reallaşdırma (satış faktı)	İqtisadi faydanın ölçülə bilməsi	Hesabat dövrü və iqtisadi aktivlik	Hüquqi aktlar və standartlar	Performans öhdəliyinin yerinə yetirilməsi
<i>Zaman amili</i>	Satış anı əsas götürülür	Alternativ dəyər və bazar şəraiti	Zaman üzrə bölgü əsasdır	Qanunvericiliklə müəyyən edilir	Zaman üzrə və ya müəyyən anda tanınma
<i>Qiymətləndirmə yanaşması</i>	Tarixi dəyər	Ədalətli dəyər, bazar qiyməti	Makroiqtisadi göstəricilər	Normativ qiymətləndirmə	Əməliyyat qiyməti və dəyişən əvəzləşmə
<i>Müqavilənin rolu</i>	Aydın şəkildə vurğulanmır	Dolaylı əhəmiyyət daşıyır	İkinci plandadır	Əsas hüquqi baza kimi çıxış edir	Gəlirin tanınmasının əsas elementi
<i>Normativ tənzimləmə</i>	Zəif	Məhdud	Orta səviyyədə	Güclü	Beynəlxalq standartlarla ciddi tənzimlənir
<i>Müasir mühasibat uçotuna təsiri</i>	Satış əsaslı uçotun formalaşması	Ədalətli dəyər konsepsiyası	Dövrələr üzrə gəlirin bölgüsü	Standartlaşdırma və uyğunluq	Vahid, müqayisəolunan və prinsiplərə əsaslanan model

Mənbə: [Smit, A. (1776). The Wealth of Nations, Ricardo, D. (1817). Principles of Political Economy and Taxation, Marx, K. (1867). Das Kapital, Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money, North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, IFRS 15 (2014). Revenue from Contracts with Customers].

IFRS 15 standartı neoklassik və institusional məktəblərin mühasibat tətbiqidir. Lakin mühasibat təhsilində, təcrübədə və elmi tədqiqatlarda bu qarşılıqlı əlaqə çox vaxt nəzərdən keçirilmir. Mühasib üçün qaydaları bilmək kifayət deyil, onların iqtisadi mənasını, nəzəri və fəlsəfi əsaslarını, müxtəlif aspektlərini də daha dərin başa düşməsi vacib şərtlərdən biridir. Bu baxımdan qeyd edə bilərik ki, IFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı müqavilə əsaslı və performans

yönümlü, iqtisadi mahiyyətli standartdır. Standarta əsasən gəlir istehsal faktı deyil, iqtisadi faydanın ötürülməsi ilə əlaqəlidir. Belə ki, klassik iqtisadi məktəblər gəliri istehsal nəticəsi kimi qəbul edirdisə, İFRS 15 standartı isə gəlirin tanınmasını nəzarətin ötürülməsi prosesi hesab edir. Eyni zamanda, marksist iqtisadi məktəbin yanaşmalarından fərqli olaraq İFRS 15 standartı gəliri artıq dəyərin reallaşması kimi yox, müqavilə münasibətlərindən yaranmış, ölçülə bilən hesabat elementi kimi qəbul edir. Neoklassik iqtisadi məktəblərin nəzəri yanaşmalarında isə gəlir bazar mexanizmi və subyektiv fayda ilə əlaqələndirilir, qiymətləndirmə tələb və təklif əsasında formalaşır. İFRS 15 standartı ilə neoklassik və institusional məktəblərin oxşar cəhəti onların əməliyyat qiymətləndirməsinin bazar məntiqinə uyğun olması, həm də iqtisadi mahiyyətinin hüquqi çərçivəyə əsaslanmasıdır. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, İFRS 15 standartı klassik iqtisadi məktəblərin istehsal yönümlü yanaşmasından uzaq, marksist ideoloji çərçivəni qəbul etməyən, neoklassik bazar məntiqini qismən mənimsəmiş institusional iqtisadi yanaşmaya əsaslanan müasir mühasibat sistemi kimi çıxış edir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, İFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı çoxsistemli olsa da, yüksək mürəkkəbliyi ilə kiçik və orta müəssisələr üçün inzibati yük yaradır, praktiki tətbiqi çətinləşdirir. Bu standart özündən əvvəlki standartlardan fərqli olaraq uzunmüddətli layihələrdə gəlirlərin gec tanınması riski yaradır. Gəlirlərin tanınmasında baş verən ləngimələr maliyyə nəticələrinin dalğalmasına və investorlar üçün təhlil çətinliyinə səbəb olur. Standart bazar qiymətləri olmayan xidmətlərin bir çox hallarda təxmini dəyərləndirilməsi və sektorların spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması maliyyə hesabatlarında təhrif riskini artırır. Beləliklə, İFRS 15 standartı gəlirlərin tanınmasında şəffaflığı artırsa da, subyektivliyi və tətbiq xərclərini yüksəldir və müqayisəliliyi tam təmin etmir.

Nəticə

Klassik iqtisadi məktəblərin yanaşmalarına görə, gəlir istehsal amillərinin bölgüsü ilə əlaqəlidir. Marksist iqtisadi yanaşmalarında isə gəlir sinfi istismar nəticəsində əldə olunan artıq dəyərle əlaqələndirilir. Gəlirlərin ümumi tələb və dövlət siyasəti ilə əlaqələndirilməsi Keynsçi yanaşmadır. Gəlirlərin marjinal məhsuldarlıqla əlaqələndirilməsi neoklassiklərin, hüquqi institusional təsisatlarla bağlılığı isə müasir institusional iqtisadi məktəblərin yanaşmalarına daxildir. Bütün bu təhlillər göstərir ki, gəlir anlayışı müxtəlif dövrlərin sosial-iqtisadi reallıqlarına uyğun olaraq dəyişmişdir.

Müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışına yanaşmalarını təhlil edərək demək olar ki, gəlir həm istehsal nəticəsi, həm də institusional qərarlarla formalaşan, eləcə də siyasi və hüquqi təsir altında dəyişən bir göstəricidir.

Bu səbəbdən gəlirin, eləcə də mühasibat uçotunun nəzəri əsasları sadəcə nağdlaşdırma və xərclərlə əlaqələndirmə prinsipi ilə bağlı deyil. Təhlillər nəticəsində müəyyən edildi ki, gəlirlərin uçotu mülkiyyət hüquqları, müqavilələrin dəyəri gəlirin

müəyyən edilməsində və s. kimi institusional yanaşmalardan asılıdır. Belə ki, xidmət sektoruna gəlirlərin uçotu da qiymətləndirmə prinsipləri ilə ölçülür. Bu prinsiplərə əsasən xidmətin müştəriyə nə zaman çatması, həm də müxtəlif xidmətlərin etibarlı şəkildə, maliyyə dəyərində çevrilə bilən ölçü vahidlərinə uyğun qiymətləndirilməsidir. Bu baxımdan həm vaxt prinsipinə, həm də qiymətləndirmə prinsipinə ciddi diqqət yetirilməsi tələb edilməlidir. Əks təqdirdə, yol verilmiş səhvlərə görə maraqları olan tərəflərin qərarları ciddi zərər görə bilər .

Ədəbiyyat

1. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat — 1,2: Dərslik / RF əməkdar elm xadimi, professor, iqtisad elmləri doktoru Q.P.Juravlyovanın ümumi redaktəsi ilə. - 4-cü nəşr, yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş.- M.: «Daşkov və Ko» Nəşriyyat-ticarət Korporasiyası, 2010. - 924 s.
2. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi [Mətn] : dərslik /Q. Ə. Abbasov ; elmi red. S. M. Səbzəliyev ; rəyçilər M. C. Hacıyeva, Ə. S. Salahov.Bakı: İqtisad Universiteti, 2009. -381 s.: cədv., portr., 20 sm.
3. Səbzəliyev, Sifariz Mirzəxan oğlu. Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu: dərs vəsaiti / S. M. Səbzəliyev, Q. Ə. Abbasov; red. Q. Ə. Abbasov.- Bakı: Təknur, 2015.- 384 s.
4. Ault, H. J., Arnold, B. J., & Cooper, G. S. (2025). *Comparative income taxation: a structural analysis*. Kluwer Law International BV.
5. Ganghof, S. (2024). *The politics of income taxation: A comparative analysis*. ecpr Press.
6. Haig, R. M. (2020). The concept of income—economic and legal aspects. In *Forerunners of realizable values accounting in financial reporting* (pp. 140-167). Routledge.
7. IFRS 15: Revenue from Contracts with Customers. 2014.
8. Kida, T. E., & Hicks, D. W. (1982). Economic versus accounting income: the impact of education on students' concepts. *The Journal of Economic Education*, 13(2), 40-46.
9. Kumar, S. & Sharma, R. Revenue (2023). Recognition in Service Industries: An Audit Perspective under IFRS 15. *Int. J. of Auditing*,
10. Negru, I. (2013). Revisiting the Concept of Schools of Thought in Economics: The Example of the Austrian School. *American Journal of Economics and Sociology*, 72(4), 983-1008.
11. Schroeder, R. G., Clark, M. W., & Cathey, J. M. (2022). *Financial accounting theory and analysis: text and cases*. John Wiley & Sons.
12. Аббасова С.А. (2025) Внутренний аудит. Баку, «Экопринт», 280 с.
13. Горбатова, Н. В. (2020.) Учет и аудит доходов организаций сферы услуг. М., Финансы и статистика
14. Иванова, Е. С. (2023.) Особенности аудита доходов организаций сферы услуг в условиях цифровизации. Бухгалтерский учет, №8, 2023.
15. Кузнецова, О. А. (2021.) Аудит доходов организаций сферы услуг. М., Проспект.